

Приватне акціонерне товариство « Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни
«ЗООПСИХОЛОГІЯ»
(для бакалаврів)

Київ- 2016

Підготовлено старшим викладачем кафедри психології Н.О.Нестеренко

Затверджено на засіданні кафедри психології (протокол № 2 від 8.09.2016 р.)

СХВАЛЕНО ВЧЕНОЮ РАДОЮ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНИХ НАУК І
САМОВРЯДУВАННЯ (Протокол № 2 від 15.09.2016 р.)

Нестеренко О.О. Навчальна програма дисципліни «Зоопсихологія» (для бакалаврів) . – К.: МАУП, 2016. – 17 с.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни, теми контрольних робіт, питання для самоконтролю, список літератури.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Зоопсихологія вивчає психічну діяльність тварин, її прояви, походження, розвиток у філо- та онтогенезі. Курс «зоопсихології» розкриває питання формування поведінки та психічних процесів у тварин в онтогенезі, роль поведінки в еволюційному процесі, біологічні передумови становлення людської свідомості.

Основними категоріями зоопсихології є поняття «психіка» та «поведінка». Психіка розглядається, як форма відображення, яка дозволяє організму адекватно орієнтувати свою активність відповідно до компонентів середовища; та поведінка – прояв зовнішньої активності тварини, спрямована на встановлення життєво необхідних зв'язків організму з середовищем, яке забезпечує виживання та успішне відтворення як окремої особини, так і виду в цілому. Відповідно об'єктом зоопсихології як науки є психічна діяльність тварин, тобто увесь комплекс проявів поведінки та психіки, єдиний процес психічного відображення як продукт зовнішньої активності тварин, складних форм поведінки та елементарного мислення тварини.

Зоопсихологія знаходиться на зламі біологічних і соціальних наук та займає важливе місце в підготовці психолога.

Метою курсу «зоопсихологія» є формування у студентів системи знань про закономірності філо- та онтогенетичного розвитку психіки, наукове розуміння загального процесу становлення та розвитку психіки, з'ясування проблеми біологічного і соціального в поведінці, ролі біологічних детермінант у психіці.

Вивчення психологічних особливостей, виявлених на тваринах, дасть можливість майбутнім психологам підвищити професійну компетентність, усвідомити загальні та принципові відмінності відображення навколишнього світу, поведінці на різних рівнях філогенезу та відносин між особинами на різних рівнях розвитку соціуму, якнайповніше розуміти передумови виникнення людської свідомості.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

дисципліни

«ЗООПСИХОЛОГІЯ»

№ п/п	Назва змістового модуля і теми
Змістовий модуль I Зоопсихологія в системі наук	
1	Зоопсихологія, як наука. Її зв'язок з природничими та соціальними науками
Змістовий модуль II Загальна характеристика психічної діяльності тварин	
2	Вроджена і набута поведінка. Мотивація діяльності
3	Індивідуальна пам'ять і навчіння тварин. Елементарне мислення тварин.
4	Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі
Змістовий модуль III Основні форми поведінки тварин	
5	Репродуктивна поведінка
6	Організація угруповань тварин. Ієрархія та територіальність
7	Комунікативна поведінка
8	Популяція та міжпопуляційні стосунки
Змістовий модуль IV Антропогенез	
9	Еволюція психіки та антропогенез
<i>Разом годин: 54</i>	

ЗМІСТ
дисципліни
«Зоопсихологія»

Змістовий модуль I. Зоопсихологія в системі наук

Тема 1. Зоопсихологія, як наука. Її зв'язок з природничими та соціальними науками

Предмет і завдання зоопсихології, порівняльної психології та етології. Їх єдність і зв'язок з природничими та соціальними науками. Місце зоопсихології, етології та порівняльної психології в системі психологічного знання. Основні поняття та категорії зоопсихологічних досліджень. Витоки зоопсихологічного знання. Історія розвитку зоопсихології як науки. Актуальні проблеми та напрями досліджень сучасної зоопсихології.

Спостереження та експеримент як основні методи вивчення психіки тварин та людей. Методи зоопсихологічних досліджень (метод лабіринту, метод обхідного шляху, диференційоване дресирування, метод проблемної клітки та ін.).

Література [6; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 39]

Змістовий модуль II. Загальна характеристика психічної діяльності тварин

Тема 2. Вроджена і набута поведінка. Мотивація діяльності

Порівняльна характеристика вродженої та набутої поведінки. Сутність поняття інстинкт його ознаки та біологічне значення. Фіксовані комплекси дій – одиниці інстинктивної поведінки. Пластичність інстинктивної

поведінки. Внутрішні та зовнішні чинники інстинктивної поведінки. Потреби, як внутрішній чинник інстинктивної поведінки. Вроджений пусковий механізм. Ключові подразники (релізери). Закон сумачі ключових подразників. Структура інстинктивної поведінки. Ознаки пошукової та завершальної фаз інстинктивної дії.

Література [1; 7; 9; 10–13; 22; 30; 35; 37]

Тема 3. Індивідуальна пам'ять і навчіння тварин. Елементарне мислення тварин

Навчіння та його роль в розвитку психіки. Загальна характеристика процесу навчіння. Навчіння і спілкування. Типи навчіння. Габітуація. Імпринтинг. Латентне навчіння. Імітаційне навчіння. Асоціативне навчіння: умовний рефлекс, оперантне навчіння (формування навичок). Дресування та його стадії. Когнітивне навчіння: образне закарбування, елементарна розумова діяльність.

Сутність поняття «мислення тварин». Методика вивчення мислення тварин. Вивчення здібностей тварин до узагальнення та абстрагування. Здібність тварин до символізації.

Література [2; 6–12; 16; 18; 19; 21; 28; 33; 36; 42]

Тема 4. Розвиток психічної діяльності в онтогенезі тварин

Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді. Пренатальний розвиток рухової активності (спонтанна рухливість, ендогенно стимулююча рухливість, викликана рухливість), сенсорних можливостей та елементів спілкування. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин. Пізнавальні аспекти раннього постнатального періоду. Ранні форми спілкування. “Дослідницька” поведінка та орієнтація. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді. Удосконалення рухової активності та

формування спілкування в іграх тварин. Пізнавальне значення ігрової активності. Вплив раннього досвіду на поведінку ссавців: збіднення та збагачення середовища. Порівняльнопсихологічні аспекти гри тварин і людей. Роль генетичних аспектів у науці про поведінку. Вплив середовища існування на онтогенез поведінки.

Література [6; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 39]

Змістовий модуль III. Основні форми поведінки тварин

Тема 5. Репродуктивна поведінка

Репродуктивна поведінка, її функції та значення. Аутогамія. Гермофрадитизм. Партеногенез. Переваги статевого розмноження перед безстатевим. Реверсія полу. Репродуктивні цикли. Сезонність розмноження у світі тварин. Функція залицяння. Форми залицяння у тварин різних класів та людини. Типи шлюбних відносин: моногамія, полігамія (послідовна та одночасна полігамія), проміскуїтет. Фактори, що регулюють статеву поведінку. Вплив гормонів і подразників на статеву поведінку. Піклування про потомство. Прив'язаність у тварин.

Література [1; 6-12; 22; 23; 30; 40]

Тема 6. Соціальна організація угруповань тварин. Ієрархія та територіальність

Суспільна поведінка як спосіб максимізації індивідуального пристосування. Угруповання тварин. Структура різноманітних угруповань. Способи вивчення відносин між тваринами в угрупованнях. Критерії, що характеризують наявність угруповання. Скупчення. Організація угруповань

у різних класах тварин. Угрупування тварин, побудовані на принципі ієрархії та територіальності.

Типи ієрархій. Домінування. Лідерство. Типи територіальностей. Параметри, що характеризують угрупування, побудоване на принципі територіальності. Життєвий простір. Індивідуальна дистанція.

Література [1; 6-12; 22; 31; 32; 41]

Тема 7. Комунікативна поведінка

Поняття комунікативної поведінки. Мова тварин. Засоби комунікації тварин. Функції комунікації тварин: експресивна, спілкувальна, сигніфікативна, імперативна та ін. Когнітивні та комунікативні здібності тварин як передумова розвитку другої сигнальної системи. Здатність тварин до сигналізації. Навчання тварин мовам – посередникам. Навчання людиноподібних мавп амслену. Властивості мови шимпанзе.

Агресивна поведінка та агресивність. Ознаки агресивності. Типи агресії. Функціональна значущість агресії. Соціальне полегшення. Кооперація. Конкуренція. Копіювання. Дослідницька поведінка.

Література [1; 6-12; 17; 22; 27; 32; 40; 43]

Тема 8. Популяція та міжпопуляційні стосунки

Популяції тварин. Ареал. Стація. Екологічна ніша. Чисельність та ефективна чисельність популяції. Динаміка популяції. Перенаселеність. Фактори, що регулюють чисельність популяції. Віковий склад. Репродуктивний потенціал популяції. Генетична гетерогенність та генетична єдність популяції. Циклічні та спонтанні міграції тварин і фактори, які регулюють міграційну активність. Міжпопуляційні стосунки в межах одного виду. Міжвидові відносини.

Література [6; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 39]

Змістовий модуль IV. Антропогенез

Тема 9. Еволюція психіки та антропогенез

Типи нервової системи. Еволюція нервової системи та нервових процесів. Подразливість. Чутливість. Елементарна сенсорна психіка. Рухова активність і елементарна просторова орієнтація. Перцептивна психіка. Психічне відображення на рівні перцептивної психіки. Проблема інтелекту тварин. Здатність до самовпізнання. Здатність тварин до оцінювання знань і намірів інших особин. “Соціальні знання” і життя у спільнотах. Людина і примати. Еволюція виду *Homo sapiens*. Шлях до сучасної людини: роль середовища і поведінки. Порівняльна морфологія поведінки.

Література [4; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 15; 25; 26; 30; 41]

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Зоопсихологія як галузь психологічної науки.
2. Методи вивчення психіки тварин.
3. Найвидатніші зоопсихологи та етологи, їх внесок у розвиток порівняльної психології.
4. Етапи розвитку зоопсихології як науки.
5. Вроджена і набута поведінка тварин.
6. Інстинктивна поведінка.
7. Внутрішні та зовнішні чинники інстинктивної поведінки.
8. Научіння та його роль в розвитку психіки.
9. Характеристика основних типів научіння тварин.
10. Імпринтинг і його роль у житті тварин.
11. Вироблення умовного рефлексу в досліджах І. Павлова.
12. Оперантна поведінка в досліджах Б. Скінера.
13. Дресування як форма научіння.

14. Роль наслідування у становленні психіки.
15. Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді.
16. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.
17. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді.
18. Пізнавальне значення ігрової активності.
19. Основні форми поведінки тварин.
20. Різновиди мотиваційної поведінки тварин.
21. Індивідуальна пам'ять і наочність як функції головного мозку.
22. Здатність тварин до узагальнення, абстрагування та символізації.
23. Комунікативна поведінка тварин.
24. Розвиток психіки у філогенезі.
25. Співвідношення генетичних факторів і факторів середовища в індивідуальному розвитку поведінки.
26. Репродуктивна поведінка.
27. Піклування про потомство.
28. Територіальний принцип створення угруповань тварин.
29. Угруповання тварин, побудовані за принципом домінування.
30. Популяції тварин та їх структура. Міжпопуляційні стосунки.
31. Міграції тварин, їх класифікація.
32. Перші люди, основні етапи становлення людини.
33. Чинники виникнення сім'ї як одиниці людської спільноти.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Предмет і завдання зоопсихології .
2. Спільне і відмінне між зоопсихологією, порівняльною психологією та етологією.
3. Передумови виникнення та етапи розвитку зоопсихології як науки.
4. Поняття «психіка» та «поведінка».
5. Зв'язок між зоопсихологією та іншими психологічними науками.

6. Зв'язок між зоопсихологією та біологічними науками.
7. Методи дослідження зоопсихології.
8. Методи вивчення психіки тварин і людини.
9. Сплануйте проведення спостереження: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
10. Сплануйте проведення експерименту у лабіринті: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
11. Сплануйте проведення експерименту за методом “обхідного шляху”: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, якими способами фіксації даних користуватиметесь.
12. Сплануйте проведення експерименту за методом “проблемної клітки”: вкажіть тему, мету, завдання, умови, вид тварин, способи фіксації даних, якими користуватиметесь.
13. Імпринтинг.
14. Вроджена та набута поведінка.
15. Інстинктивна поведінка.
16. Внутрішні чинники інстинктивної поведінки.
17. Порівняльна характеристика вродженої і набутої поведінки.
18. Зовнішні чинники інстинктивної поведінки.
19. Фази інстинктивної поведінки.
20. Вроджений пусковий механізм.
21. Пластичність інстинктивної поведінки.
22. Охарактеризуйте ключові подразники.
23. Вироблення умовного рефлексу в дослідах І. Павлова.
24. Оперантна поведінка в дослідах Б. Скінера.
25. Загальна характеристика процесу навчіння.
26. Види навчіння.
27. Роль наслідування у становленні психіки.
28. Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді.

29. Пренатальний розвиток рухової активності.
30. Пренатальний розвиток сенсорних можливостей.
31. Пренатальний розвиток елементів спілкування.
32. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.
33. Ранні форми навчіння.
34. Сутність дресирування.
35. Що таке навичка?
36. Що таке звикання?
37. Сутність імітації як процесу навчання.
38. Ранні форми спілкування.
39. Дослідницька поведінка та орієнтація.
40. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді.
41. Пізнавальне значення ігрової активності.
42. Порівняльно-психологічні аспекти ігор тварин і людей.
43. Репродуктивна поведінка тварин і статевий відбір.
44. Репродуктивні цикли тварин.
45. Піклування про потомство у тварин.
46. Угруповання тварин, їх ознаки.
47. Скупчення тварин.
48. Територіальна поведінка.
49. Домінування та ієрархія.
50. Феномен «переадресованої агресії».
51. Дослідницька поведінка.
52. Агресивна та альтруїстична поведінка.
53. Поведінка в конфліктних ситуаціях.
54. Популяція та їх структура.
55. Індивідуальна дистанція та індивідуальна ділянка.
56. Міграції тварин.
57. Поняття спонукання. Моделі мотиваційної поведінки тварин.
58. Міжпопуляційні взаємодії.

59. Фізіологічні основи мотивації.
60. Генотип і фенотип поведінки.
61. Феномени генетичної та індивідуальної пам'яті.
62. Пам'ять і навчіння як функції головного мозку.
63. Роль генотипу у формування здатності до «розумової» діяльності.
64. Структурно-функціональні основи пам'яті.
65. Види пам'яті.
66. Залежність мозку від властивостей зовнішнього середовища.
67. Форми індивідуально-приспосувальної діяльності.
68. Диференційовані умовні рефлекси.
69. Визначення поняття «мислення тварин».
70. Вивчення здібностей тварин до узагальнення та абстрагування.
71. Опис «інсайту» в дослідках В. Келера.
72. Індивідуальні відмінності в когнітивних здібностях тварин.
73. Здатність тварин до символізації.
74. Регуляція довільної поведінки.
75. Організованість поведінки та індивідуальна дистанція.
76. Взаємодія індивідів у спільнотах.
77. Основні концепції періодизації психічного розвитку у філогенезі.
78. Психічний розвиток на стадії елементарної сенсорної психіки.
79. Психічний розвиток на стадії перцептивної психіки.
80. Проблема інтелекту тварин.
81. Елементи свідомості тварин.
82. Здатність тварин до самовпізнавання.
83. «Соціальні знання» і життя у спільнотах.
84. Елементи еволюції нервової системи та їх зв'язок з еволюцією поведінки.
85. Шлях до людини: роль середовища і поведінки.
86. Опишіть перших людей.
87. Відмінності спільнот тварин і людської спільноти.
88. Чинники становлення сім'ї людини.

89. Становлення та розвиток мови людини.

90. Сучасні демографічні проблеми людства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Дьюсбери, Д.* Поведение животных: сравнительные аспекты; пер.И.И. Полетаева. / Д. Дьюсбери — М. : Мир, 1981. — 480 с.

2. *Зорина, З. А.* Полетаева И. И. Зоопсихология. Элементарное мышление животных // М.: АспектПресс. 2007. - 320 с.

3. *Леонтьев, А.Н.* Биологическое и социальное в психике человека / *Проблемы развития психики.* 4-е издание. - // *А.Н.Леонтьев/ М., 1981.* - С.193-218.

4. *Леонтьев А.Н.* Эволюция психики // Избран, психол. труды. // *А.Н.Леонтьев / М.: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999.* С.193-218.

5. *Леонтьев, А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.

6. *Мак-Фарленд Д.* Поведение животных: Психобиология, этология и эволюция: Пер. с англ.– / Д. *Мак-Фарленд* - М.: Мир, 1988. – 520 с.

7. *Правоторов, Г. В.* Зоопсихология для гуманитариев: Учеб. пособие для вузов / Г. В. Правоторов; Новосиб. гос. мед. акад. – Москва : ЮКЭА: Конюхов, 2002 . – 390 с.

8. *Калагина, Г.В.* Сравнительная психология и зоопсихология / Г.В. Калагина – СПб. : Питер, 2001. – Серия «Хрестоматия по психологии». – 416 с.

9. *Туриніна, О.Л., Сердюк, Л.З.* Порівняльна психологія: Навч. Посіб . / О.Л.Туриніна, Л.З. Сердюк - К.: МАУП, 2005. - 228 с.

10. *Фабри, К.Э.* Основы зоопсихологии : учеб. для студентов вузов / К.Э. Фабри. – 6-е изд. – М., 2003. — 210 с.

11. *Филиппова, Г.Г.* Зоопсихология и сравнительная психология : учеб. пособие для студентов вузов / Г.Г. Филиппова. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2006. – 543 с.

12. *Шевців, М. В., Філоненко, М. М.* Зоопсихологія з основами етології: підруч. / М. В. Шевців, М. М. Філоненко - К.: ЦУЛ, 2013. - 242 с.

Додаткова

13. *Вагнер, В.А.* Сравнительная психология./ В.А. Вагнер - М.; [МПСи](#), МОДЭК, 2010. – 208 с.

14. *Дарвин, Ч.* О выражении ощущений у человека и животных // Собр. соч. / Ч. Дарвин – М., 1953. – 192 с.

15. *Дарвин, Ч.* Происхождение видов путем естественного отбора или сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь. / Ч. Дарвин. — СПб. : Наука, 1991. — 549 с.

16. *Зорина, З. А.* Мышление животных: эксперименты в лаборатории и наблюдения в природе // Зоологический журнал. 2005. Т. 84. № 1. С. 134 - 149.

17. *Зорина, З. А., Смирнова, А. А.* О чем рассказали «говорящие» обезьяны (Способны ли высшие животные к оперированию символами?) / З.А. Зорина, А.А. Смирнова - М.: ЯСК, 2006.- 423 с.

18. *Зорина, З. А., Смирнова, А. А., Лазарева, О. Ф.* Умеют ли вороны «считать»? // Природа. 2001. № 2.- С. 72-79.

19. *Зорина, З.А.* Эволюция разумного поведения: от элементарного мышления животных к абстрактному мышлению человека // Этология человека и смежные дисциплины. М.: 2004 - С. 175 – 190

20. *Конрад Лоренц* Человек находит друга / Лоренц Конрад – М.: Захаров; 2001 – 240 с.

21. *Крушинский, Л.В.* Биологические основы рассудочной деятельности /Л.В. Крушинский – М.: Изд-во МГУ, 1986 – 270 с.

22. *Крушинский, Л.В.* Проблемы поведения животных / Л.В. Крушинский - Избран, труды. М.: Наука, 1993 – 273 с.

23. *Ладыгина-Котс, Н. Н.* Дитя шимпанзе и дитя человека в их инстинктах, эмоциях, играх, привычках и выразительных движениях» в 2 томах. / Н. Н. Ладыгина-Котс – 2-е изд.: М.-Воронеж: Изд-во МПСИ, 2011. – 560 с.

24. *Ладыгина-Котс, Н.Н.* Конструктивная и орудийная деятельность высших обезьян. / Н. Н. Ладыгина-Котс -М., 1959.

25. *Ладыгина-Котс, Н.Н.* Развитие психики в процессе эволюции организмов / Н.Н. Ладыгина-Котс М. : 1958. – 270 с.

26. *Леонтьев, А.Н.* Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1972. – С. 210–263.

27. *Лоренц, К.* Агрессия (так называемое «зло») / К.Лоренц – СПб: Амфора, 2001. – 112 с.

28. *Новоселова, С.Л.* Развитие и интеллектуальные основы деятельности приматов. / С.Л.Новоселова - М.; Воронеж, МОДЭК, 2001. – 237 с.

29. Очерки о поведении животных. Новое в жизни, науке, технике. Биология. – М.: Знание, 1991. - 64с.

30. *Панов, Е.Н., Зыкова, Л.Ю.* Поведение животных и человека: сходство и различия. / Е.Н.Панов, Л.Ю. Зыкова -Пушино-на-Оке, 1989. – 324 с.

31. *Панов, Е.Н.* Общение в мире животных. / Е.Н.Панов - М., «Знание» , 1970. – 48с.

32. *Плюснин, Ю. М.* Проблема биосоциальной эволюции : теоретико-методологический анализ/Ю. М. Плюснин. — Новосибирск : Наука, 1990. — 240 с.

33. *Прайор, К.* Не рычите на собаку! О дрессировке животных и людей / К.Прайор – М.: Селена-плюс, 2013 – 288 с.

34. *Савельев, С.А.* Введение в зоопсихологию / С.А. Савельев. – М., 2000. - 290 с.

35. *Слоним, А.Д.* Инстинкт. Загадки врожденного поведения организмов / А.Д. Слоним - Академия наук СССР. Л.: Наука - 1967 - 160 с.
36. *Смирнова, А.А., Лазарева, О.Ф., Зорина З.А.* Исследование способности серых ворон к элементам символизации // Журн. высш нерв. деят. 2002. Т. 52. № 2. - С. 241-254.
37. *Тинберген, Н.* Поведение животных / Н. Тинберген. — М. : Мир, 1969. — 192 с.
38. *Фабри, К.Э.* Игра у животных. / К. Фабри //Новое в жизни, науке, технике. Биология. – М.: Знание,1985. - 64с.
39. *Хейс, Н.* Принципы сравнительной психологии. / Н. Хейс – М.: Когито-центр. 2006. – 304 с.
40. Хрестоматия по зоопсихологии и сравнительной психологии. Учебное пособие для студентов факультетов психологии высших учебных заведений». Под ред. Н. Н.Мешковой, Е. Ю.Федорович. М., 2005. – 402 с.
41. *Шовен, Р.* От пчелы до гориллы: Хрестоматия по психологии ; под ред. А.В. Петровского / Р. Шовен – М., 1987. – С. 91–98.
42. *Якименко, И. А.* Ранняя память и поведение животных и человека / И. А. Якименко. — Фрунзе : Илим, 1978. — 71 с.
43. *Якушин, Б.В.* Гипотезы о происхождении языка. / Б.В. Якушин – М.: URSS , 2007. – 136 с.